

تحریم‌های غرب و بازتکوین الگوی تجارت دوجانبه ایران و روسیه (۲۰۲۲-۲۰۱۰)

سید محمود کمال‌آرا^۱ دکتر سید اسدالله اطهری^۲

This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

چکیده

تشدید تحریم‌های غرب علیه جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه طی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۲، زمینه‌ساز ایجاد شرایط ساختاری جدید در نظام بین‌الملل و تاثیر بر روابط اقتصادی دو کشور بوده است. پرسش اصلی پژوهش این است که تحریم‌های غرب چگونه بر حجم، ساختار و ماهیت تجارت دوجانبه ایران و روسیه اثر گذاشته‌اند. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از چارچوب نظری واقع‌گرایی نئوکلاسیک و دیپلماسی اقتصادی، تحریم‌ها را به مثابه فشارهای ساختاری نظام بین‌الملل در نظر گرفته و بررسی می‌کند که این فشارها چگونه از طریق ظرفیت‌های داخلی و تفاوت‌های اقتصادی دو کشور، رفتار اقتصادی طرفین را شکل داده‌اند. روش تحقیق کیفی و توصیفی-تحلیلی بوده و داده‌ها از منابع رسمی تجارت خارجی، اسناد و منابع کتابخانه‌ای گردآوری شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که اگرچه تحریم‌ها باعث افزایش مقطعی حجم تجارت و همگرایی تاکتیکی میان تهران و مسکو شده‌اند، اما ماهیت همکاری اقتصادی تاکتیکی، کوتاه‌مدت و نامتوازن باقی مانده، ساختار کالاها بیشتر سنتی و اولیه بوده و تراز تجاری به نفع روسیه بوده است. به این ترتیب، تحریم‌ها بیش از آنکه موجب بازآرایی ساختاری و تنوع واقعی در تجارت دوجانبه شوند، الگوی وابستگی نامتقارن و برتری نسبی روسیه را تثبیت کرده‌اند. پژوهش

^۱ دانشجوی دکتری علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. نویسنده مسئول. ایمیل:

mkamalara@yahoo.com

^۲ مدیر گروه ترکیه‌شناسی مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه، و استادیار مدعو گروه غرب آسیا؛ ترکیه‌شناسی، دانشکده مطالعات جهان، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

حاضر در ارائه تحلیلی علی از روابط میان فشارهای بین‌المللی و تجارت دوجانبه نهفته است و به فهم دقیق‌تر ظرفیت‌ها و محدودیت‌های همکاری اقتصادی دو کشور کمک می‌کند.

کلید واژگان: ایران، روسیه، تحریم‌های غرب، واقع‌گرایی نئوکلاسیک، دیپلماسی اقتصادی، تجارت دوجانبه.

مقدمه

تحولات ساختاری در نظام بین‌الملل طی دهه گذشته، به‌ویژه تشدید رقابت قدرت‌های بزرگ، گسترش استفاده از تحریم‌های اقتصادی و تقویت روندهای چندقطبی، زمینه‌های جدیدی را برای بازتعریف روابط اقتصادی میان دولت‌ها فراهم کرده است. تحریم‌های اقتصادی به‌عنوان یکی از ابزارهای اصلی سیاست خارجی قدرت‌های غربی، به‌ویژه آمریکا، نقش فزاینده‌ای در جهت‌دهی به رفتار خارجی دولت‌ها و الگوهای تعامل اقتصادی آن‌ها ایفا کرده‌اند. در این چارچوب، جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه از جمله کشورهایی هستند که به‌طور هم‌زمان و در مقاطع مختلف با رژیم‌های تحریمی گسترده مواجه بوده‌اند.

روابط اقتصادی ایران و روسیه اگرچه از پیشینه‌ای تاریخی برخوردار است، اما در دوره پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، عمدتاً تابعی از ملاحظات ژئوپلیتیکی و امنیتی بوده و کمتر در قالب یک الگوی پایدار، متوازن و نهادمند اقتصادی توسعه یافته است. با این حال، تشدید تحریم‌های غرب علیه ایران به‌ویژه پس از خروج دولت ترامپ از برجام در سال ۲۰۱۸ و همچنین اعمال تحریم‌های گسترده علیه روسیه در پی بحران اوکراین، شرایطی را پدید آورده که از آن می‌توان به‌عنوان نقطه عطفی در بازتکوین الگوی تجارت دوجانبه دو کشور یاد کرد. پرسش اساسی آن است که آیا این فشارهای ساختاری به شکل‌گیری الگویی جدید، متنوع و پایدار از همکاری اقتصادی میان تهران و مسکو انجامیده یا صرفاً به همگرایی تاکتیکی و مقطعی منجر شده است.

بخش قابل توجهی از مطالعات موجود، پیامدهای تحریم‌ها بر اقتصاد ایران یا تاثیر آن بر سیاست خارجی و اقتصاد روسیه را به صورت جداگانه بررسی کرده‌اند. با این حال، تحلیل هم‌زمان تاثیر تحریم‌های اعمال شده علیه هر دو کشور و تبیین پیامدهای آن بر الگوی تجارت دوجانبه ایران و روسیه در یک چارچوب نظری منسجم، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. این خلا پژوهشی، ضرورت بازناندیشی در پیوند میان فشارهای ساختاری نظام بین‌الملل و رفتار اقتصادی دو کشور را برجسته می‌سازد.

پژوهش حاضر با اتکا به چارچوب نظری واقع‌گرایی نئوکلاسیک، تحریم‌های غرب را به مثابه فشارهای ساختاری ناشی از توزیع قدرت در نظام بین‌الملل در نظر می‌گیرد و بر این فرض استوار است که تاثیر این فشارها بر رفتار اقتصادی دولت‌ها، به صورت مستقیم و خطی نیست، بلکه از طریق متغیرهای میانجی داخلی از جمله ظرفیت‌های نهادی، محدودیت‌های ساختاری اقتصاد ملی و ادراک نخبگان سیاست‌گذار اعمال می‌شود.

مسئله اصلی این پژوهش آن است که تحریم‌های غرب چگونه و از چه طریقی بر بازتکوین الگوی تجارت دوجانبه ایران و روسیه در بازه زمانی ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۲ اثر گذاشته‌اند. فرضیه اصلی مقاله بر این مبنا است که تشدید تحریم‌های غرب اگرچه به افزایش مقطعی و تاکتیکی تعاملات تجاری میان دو کشور انجامیده، اما به دلیل عدم تقارن ظرفیت‌های اقتصادی و محدودیت‌های ساختاری داخلی، نتوانسته به شکل‌گیری الگویی متوازن و پایدار از همکاری اقتصادی منجر شود.

این پژوهش از نظر هدف، تبیینی و از نظر روش، کیفی و مبتنی بر تحلیل توصیفی-تحلیلی است. داده‌های مورد استفاده از طریق منابع اسنادی، آمارهای رسمی تجارت خارجی و گزارش‌های معتبر بین‌المللی گردآوری شده و در چارچوب نظری واقع‌گرایی نئوکلاسیک تحلیل شده‌اند. نوآوری مقاله حاضر در ارائه تبیینی علی از تأثیر هم‌زمان تحریم‌های اعمال شده علیه ایران و روسیه بر بازتکوین الگوی تجارت

دوجانبه در یک بازه زمانی مشخص و در چارچوب نظری منسجم واقع‌گرایی نئوکلاسیک نهفته است. این مقاله ابتدا به بررسی مبانی نظری واقع‌گرایی نئوکلاسیک می‌پردازد و سپس روند تحولات ساختاری نظام بین‌الملل و رژیم‌های تحریمی علیه دو کشور را تحلیل کرده و در نهایت، با بررسی داده‌های تجاری، به تبیین بازتکوین الگوی تجارت دوجانبه ایران و روسیه و آزمون فرضیه پژوهش می‌پردازد.

۱- مبانی نظری

۱-۱- واقع‌گرایی نئوکلاسیک و تبیین رفتار اقتصادی دولت‌ها تحت فشار تحریم

واقع‌گرایی نئوکلاسیک به‌عنوان یکی از شاخه‌های تحول‌یافته سنت واقع‌گرایی، در پی تلفیق سطح ساختاری نظام بین‌الملل با متغیرهای داخلی در تبیین رفتار سیاست خارجی دولت‌هاست که آن را تلاشی برای پیوند میان فشارهای نظام بین‌الملل و ادراک و ظرفیت‌های داخلی دولت‌ها می‌داند و برخلاف نواقع‌گرایی ساختاری والتز که رفتار دولت‌ها را عمدتاً تابع توزیع قدرت در ساختار آنارشیک نظام بین‌الملل می‌داند، واقع‌گرایی نئوکلاسیک استدلال می‌کند که فشارهای ساختاری به‌صورت مستقیم به سیاست خارجی ترجمه نمی‌شوند، بلکه از طریق متغیرهای میانجی داخلی فیلتر می‌گردند.

بر اساس صورت‌بندی نظری ریپسمن^۱ و تالیافرو^۲ سه دسته متغیر میانجی در این فرآیند نقش دارند. اولاً؛ ادراک نخبگان از تهدیدات و فرصت‌های خارجی. دوماً؛ ظرفیت‌های نهادی و بسیج منابع دولت و سوماً؛ محدودیت‌های اجتماعی و اقتصادی داخلی. در این چارچوب، تحریم‌های اقتصادی غرب علیه ایران و روسیه را می‌توان به‌عنوان «فشار ساختاری» ناشی از توزیع قدرت و رقابت در نظام بین‌الملل در نظر

1.Ripsman

2.Taliaferro

گرفت اما نحوه واکنش هر دولت به این فشار، تابع ظرفیت‌های داخلی و ادراک رهبران آن کشور است.

۱-۲- تحریم‌های اقتصادی به مثابه ابزار قدرت ساختاری

در ادبیات روابط بین‌الملل، تحریم‌ها ابزاری برای اعمال اجبار اقتصادی در راستای اهداف سیاسی تلقی می‌شوند (Drezner, 2011:96). مطالعات کلاسیک نشان می‌دهد که تحریم‌ها زمانی اثربخش‌اند که شکاف قدرت میان تحریم‌کننده و هدف وجود داشته و امکان جایگزینی شرکای اقتصادی محدود باشد. از منظر واقع‌گرایی، تحریم‌ها نه صرفاً ابزار اقتصادی، بلکه ابزار توزیع قدرت و مدیریت موازنه هستند. در مورد ایران، تشدید تحریم‌ها به‌ویژه پس از خروج دولت ترامپ از برجام در سال ۲۰۱۸، دسترسی این کشور به نظام مالی جهانی را محدود ساخت. در مورد روسیه نیز تحریم‌های گسترده پس از بحران اوکراین در سال ۲۰۱۴ و تشدید آن در ۲۰۲۲، محدودیت‌های ساختاری مهمی در تجارت خارجی این کشور ایجاد کرد (Hanson & Teague, 2022:7-8).

۱-۳- چرایی کاربرد واقع‌گرایی نئوکلاسیک در تحلیل روابط اقتصادی

یکی از نقدهای رایج آن است که نظریه‌های واقع‌گرایانه عمدتاً بر مسائل امنیتی تمرکز دارند. با این حال، واقع‌گرایی نئوکلاسیک به‌دلیل تکیه بر پیوند میان قدرت، اقتصاد و سیاست داخلی، قابلیت تبیین رفتار اقتصادی دولت‌ها را نیز دارد. همان‌گونه که زکریا نشان می‌دهد، توانایی یک دولت در ترجمه قدرت بالقوه به سیاست خارجی مؤثر، وابسته به ظرفیت‌های نهادی و اقتصادی داخلی است. بنابراین، رفتار تجاری دولت‌ها نیز می‌تواند به‌مثابه بخشی از راهبرد کلان قدرت و بقا تحلیل شود. در مورد ایران و روسیه، همکاری اقتصادی نه صرفاً بر پایه منطق بازار، بلکه در چارچوب ملاحظات امنیتی، موازنه‌سازی در برابر غرب و مدیریت فشارهای ساختاری شکل

می‌گیرد. از این رو، واقع‌گرایی نئوکلاسیک چارچوبی مناسب برای تبیین پیوند میان تحریم‌های غرب و بازتکوین الگوی تجارت دوجانبه دو کشور فراهم می‌کند.

۲- پیشینه روابط اقتصادی دوجانبه ایران و روسیه؛ بررسی تحولات تحت فشار

تحریم‌های بین‌المللی

روسیه با بیش از ۱۴۳.۷ میلیون نفر جمعیت (در سال ۲۰۱۴)، نهمین کشور پرجمعیت دنیاست. براساس آمار سال ۲۰۱۳، سهم واردات مواد غذایی و کشاورزی روسیه از کل واردات ۳۱۴ میلیارد دلاری این کشور رقمی معادل ۱۳٪ یعنی حدود ۴۱ میلیارد دلار است (جهانبخش و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۸۲). روابط ایران و روسیه فرازونشیب‌های بسیاری را در طول تاریخ تجربه کرده‌است؛ از جمله رخداد‌های مهم در روابط دو کشور می‌توان به درگیری پترکبیر با سرزمین‌های ایران در قفقاز و حوزه خزر، شکست ارتش شاه ایران و جذب تدریجی تمام سرزمین‌های ایران در داغستان، آذربایجان و ارمنستان، حمله ایرانی‌ها در سال ۱۸۲۹ به هیئت روس و کشتن همه افراد از جمله سفیر در تهران، قرارداد روسیه و انگلستان برای تقسیم ایران در سال ۱۹۰۷، حمایت اتحاد شوروی از جدایی‌طلبان و حکومت خودمختار آذربایجان در دوران پهلوی، پیوستن محمدرضا پهلوی به پیمان سنتو و سرانجام، انقلاب اسلامی و اثر آن بر روابط دو کشور اشاره کرد. تحول در روابط دو کشور هم‌زمان با روی کار آمدن کندی در آمریکا و گسترش چشم‌گیر روابط تجاری تا سال ۱۳۴۴، استفاده ابزاری شوروی از احزاب چپ در ایران و روابط دو کشور پس از انقلاب سال ۱۳۵۷ ایران نشان می‌دهد رابطه دو کشور از دیرباز با دامنه‌های بسیاری از فرازها و فرودها همراه بوده‌است (کولایی و دیگران، ۱۴۰۰: ۶۴).

حرکت به سمت جنوب ایده‌ای است که همواره در موضع روابط ایران و روسیه مطرح شده‌است (کرمی، ۱۳۸۸: ۷). از نیمه دهه ۱۹۹۰ در پرتوی نگرش اوراسیاگرایی جدید در سیاست خارجی روسیه، روابط دو کشور در حوزه‌های مسائل سیاسی،

نظامی و امنیتی به‌طور پیوسته گسترش یافته‌است (جعفرپناه و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۹۰). روابط این دو کشور در دهه‌های گذشته نوساناتی داشته، اما از سال ۲۰۰۰ پس از روی کار آمدن پوتین و سفر خاتمی به مسکو و انعقاد قرارداد همکاری‌های ده‌ساله میان دو کشور بیش‌ازپیش گسترش یافته‌است. به‌طوری که در سال ۲۰۰۵ روسیه به هفتمین شریک تجاری ایران تبدیل شد (کولایی و دیگران، ۱۴۰۰: ۷۲). در فاصله سال‌های ۱۳۸۲ تا ۱۳۹۲ بیشترین میزان واردات از روسیه در سال ۱۳۹۱ با رقمی معادل ۱.۶۳۱.۱۰۷.۳۶۳ دلار و کمترین میزان مربوط به سال ۱۳۸۹ با رقمی معادل ۴۳۲.۹۰۰.۶۰۲ دلار بوده‌است.

در سند رسمی **Foreign Policy Concept of the Russian Federation** روسیه (سند تدبیر سیاست خارجی روسیه)^۱، مجموعه‌ای از اهداف و اولویت‌های منطقه‌ای خود را تبیین کرده که اهمیت منطقه خاورمیانه به‌ویژه پس از بحران‌های امنیتی دهه ۲۰۱۰ را مورد توجه قرار می‌دهد. این سند تأکید می‌کند که روسیه در چارچوب سیاست خارجی خود به‌طور فعال در «تثبیت وضعیت در خاورمیانه و شمال آفریقا» مشارکت داشته و قصد دارد از طریق حل سیاسی و دیپلماتیک مناقشات منطقه‌ای با احترام به حاکمیت کشورها و حقوق آن‌ها، به صلح و ثبات کمک کند. (**Foreign Policy Concept of the Russian Federation, 2016:20-22**) علاوه بر این، در تحلیل سلسله‌مراتب اولویت‌های منطقه‌ای در این سند، خاورمیانه

^۱ در این سند به مسائل اساسی از جمله اولویت‌ها، روندهای پیش‌رو در نظام بین‌الملل و اهداف سیاست خارجی روسیه در سال‌های آتی در ابعاد مختلف و به‌طور کلی مواضع این کشور نسبت به ساختار نظام بین‌الملل اشاره شده‌است. این سند منعکس‌کننده نکات مهمی است که یکی از آن نکات پرداختن به جهان اسلام به‌عنوان یک قدرت قابل‌پذیرش و اولویت آن در سیاست خارجی و منطقه‌ای روسیه مطرح شده و هم‌چنین، بر توسعه همکاری‌های همه‌جانبه و قابل‌اعتماد با جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان گروه نخست تأکید شده‌است. سند در شش بخش مقررات عمومی، روندهای جهانی، منافع ملی، اولویت‌های سیاست خارجی، جهت‌گیری‌های منطقه‌ای، و شکل‌گیری و اجرای سیاست خارجی روسیه در ۷۶ بند نگاهشده‌است. سند پیش‌رو از جهت‌های گوناگون دارای اهمیت به‌خصوص برای جمهوری اسلامی ایران است که به بعضی از آن‌ها اشاره می‌شود.

در میان شش منطقه اهمیتی قابل توجه دارد که نشانگر تغییر تمرکز از مرزبندی‌های سنتی به اولویت‌بندی‌های پویاتر در پاسخ به بحران‌های امنیتی و مناقشات بین‌المللی

است (Lebedeva & Bobrov, 2020:1-2)

جدول ۱) بیشترین و کمترین میزان واردات از روسیه به ایران طی سال‌های

۱۳۸۲-۱۳۹۲

ردیف	میزان واردات	معادل دلاری واردات از روسیه به ایران	سال
۱	بیشترین	۱.۰۷.۳۶۳.۱۰۷.۳۶۳ دلار	۱۳۹۱
۲	کمترین	۴۳۲.۹۰۰.۶۰۲ دلار	۱۳۸۹

پس از تشدید بحران اوکراین و آغاز جنگ در فوریه ۲۰۲۲، ایالات متحده و اتحادیه اروپا تحریم‌های گسترده‌ای را علیه مسکو اعمال کردند که هدف آن محدود کردن دسترسی روسیه به بازارهای مالی، تکنولوژی و کالاهای غربی بوده است. این فشارهای تحریمی موجب شد تا روسیه به‌طور فزاینده‌ای به دنبال تنوع‌سازی شرکای تجاری خود در خارج از غرب باشد، به‌گونه‌ای که همکاری با کشورهای هم‌پیمان و در حال توسعه مانند ایران به‌عنوان بخشی از استراتژی روسیه برای کاهش آسیب ناشی از تحریم‌ها تبیین شده است (Rangel da Silva, 2025,405-407). روسیه با محدودیت‌های تجاری و مالی غرب مواجه است و ایران به‌عنوان یک شریک اقتصادی نزدیک با مزیت‌هایی مانند ثبات کیفیت کالا، دسترسی به مسیرهای حمل‌ونقل جایگزین و کاهش نسبی هزینه‌های تبادل تجاری برای روسیه برجسته شده است؛ این الگوی همکاری نشان می‌دهد که تحریم‌های غرب نه تنها تجارت روسیه را به سمت هم‌پیمانان جدید سوق داده بلکه زمینه‌های تقویت روابط اقتصادی

و تجاری با ایران را نیز فراهم آورده است (Belova & Barat Ali, 2025; Voskressenski, 2012; United States Institute of Peace, 2023)

در سال ۲۰۱۷ صادرات روسیه به ایران در میان شریکان تجاری این کشور، کمتر از ۰.۵٪ صادرات روسیه و صادرات ایران به روسیه نیز کمتر از ۱٪ از مجموع صادرات این کشور را تشکیل می‌داد. گفتنی است ایران در سال ۲۰۱۸ پنجاهمین شریک تجاری روسیه بود. صادرات ایران به روسیه در سال ۲۰۲۲ حدود ۷۵۱.۵ میلیون دلار بوده که در مقایسه با سال قبل حدود ۲۵۰ میلیون دلار کاهش پیدا کرده است. روابط مناسب و همکاری‌های نزدیک ایران و روسیه در سال‌های اخیر، چشم‌انداز مثبتی در برابر صادرکنندگان و تجار ایرانی برای ورود قوی‌تر به این بازار قرار داده است. درحالی‌که حجم مبادلات دو کشور در حال حاضر در حدود ۴ میلیارد دلار برآورد می‌شود، دو کشور هدف‌گذاری برای رسیدن به سقف مبادلات ۴۰ میلیارد دلار را مد نظر دارند.

۳- تحلیل روند تجارت دوجانبه ایران و روسیه: بررسی حجم، ساختار کالاها و پروژه‌های همکاری اقتصادی

۳-۱- تحلیل تغییرات و حجم تجارت دوجانبه ایران و روسیه در بستر تحریم‌های غرب؛ تبیینی از منظر واقع‌گرایی نئوکلاسیک علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

از این منظر، تحریم‌های غرب علیه ایران و روسیه را می‌توان به‌عنوان «فشار ساختاری» ناشی از توزیع قدرت در نظام بین‌الملل تلقی کرد. فشاری که دولت‌ها را به بازتنظیم رفتار خارجی خود سوق می‌دهد اما اثرگذاری آن به‌صورت مستقیم و خطی نیست، بلکه از طریق متغیرهای میانجی داخلی ترجمه می‌شود (Ripsman, Lobell & Taliaferro, 2016). در این چارچوب، افزایش نسبی حجم تجارت دوجانبه ایران و روسیه در سال‌های اخیر را نمی‌توان صرفاً نتیجه خود تحریم‌ها دانست، بلکه باید آن را پیامد «واکنش راهبردی دولت‌ها» به فشار ساختاری دانست.

داده‌های تجارت خارجی نشان می‌دهد که حجم تجارت دو کشور تا سال ۲۰۲۴ به حدود ۴.۸ میلیارد دلار رسیده است^۱ (UN Comtrade, Database). این افزایش نسبت به اواخر دهه ۲۰۱۰ قابل توجه است، اما از ثبات و روندی خطی برخوردار نبوده است. مطابق یافته‌های بخش مهمی از این رشد از طریق سازوکارهای جایگزین مالی، ترتیبات پرداخت غیردلاری، استفاده از شبکه‌های بانکی موازی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های توافق‌نامه تجارت آزاد با اتحادیه اقتصادی اوراسیا حاصل شده است (oskina, 2025: 153-155).

در چارچوب نظریه فوق این تحولات را می‌توان چنین تبیین کرد که تشدید تحریم‌ها، ادراک تهدید مشترکی را در میان نخبگان سیاسی تهران و مسکو ایجاد کرده و انگیزه تنوع‌بخشی به شرکای اقتصادی را تقویت نموده است. این «ادراک تهدید» به‌عنوان متغیر میانجی، فشار ساختاری نظام بین‌الملل را به سمت افزایش تعاملات دوجانبه هدایت کرده است.

جدول ۲) روند تجارت کالایی ایران و روسیه در بستر تحریم‌های غرب
(میلیون دلار)

سال	تراز تجاری به نفع روسیه	مجموع تجارت دوجانبه	صادرات روسیه به ایران	صادرات روسیه به ایران
۲۰۱۰	۲۸۲۰	۳۴۸۰	۳۳۰	۳۱۵۰
۲۰۱۲	۲۴۷۰	۳۴۹۰	۵۱۰	۲۹۸۰
۲۰۱۴	۱۳۹۰	۱۹۷۰	۲۹۰	۱۶۸۰

پایگاه اطلاعاتی سازمان ملل متحد یک منبع دسترس‌یافته رایگان به اطلاعات تجاری و آمار رسمی تجارت بین الملل و جداول تحلیلی مربوط به آنها است که به منظور دسترس‌یافته به اطلاعات دقیق و معتبر تجاری در سطح دنیا در دسترس کاربران قرار گرفته است

صادرات ایران به روسیه	صادرات روسیه به ایران	مجموع تجارت دوجانبه	تراز تجاری به نفع روسیه	سال
۳۸۰	۲۱۴۰	۲۵۲۰	۱۷۶۰	۲۰۱۶
۵۴۰	۱۷۲۰	۲۲۶۰	۱۱۸۰	۲۰۱۸
۷۸۰	۱۴۵۰	۲۲۳۰	۶۷۰	۲۰۲۰
۱۱۵۰	۲۳۰۰	۳۴۵۰	۱۱۵۰	۲۰۲۲

برآورد بر اساس داده‌های اولیه سالانه؛ منبع: تنظیم‌شده بر اساس داده‌های

UN Comtrade

۲-۳- تغییر ساختار و ترکیب کالاهای مبادله‌شده در تجارت دو جانبه ایران و روسیه

از منظر واقع‌گرایی نئوکلاسیک، ساختار تجارت دوجانبه میان ایران و روسیه تابع فشارهای ساختاری خارجی (تحریم‌های غرب) و ظرفیت‌های داخلی دو کشور است (Ripsman, Lobell & Taliaferro, 2016) افزایش حجم تجارت به‌تنهایی نشان‌دهنده بازآرایی پایدار نیست، بلکه تحلیل ترکیب کالاها می‌تواند عمق واقعی همکاری اقتصادی را روشن سازد. آمارها نشان می‌دهد که بخش عمده واردات و صادرات دو کشور همچنان به محصولات کشاورزی و کالاهای اولیه تعلق دارد، در حالی که سهم کالاهای صنعتی، فناوری محور و سرمایه‌ای پایین باقی مانده است (Belova & Barat Ali, 2025: 206-207). این وضعیت نشان می‌دهد که فشارهای ساختاری تحریم‌ها، علی‌رغم ایجاد انگیزه همگرایی تاکتیکی، نتوانسته‌اند موجب تنوع واقعی در تجارت شوند. از اینرو در چارچوب واقع‌گرایی نئوکلاسیک، این الگو را می‌توان چنین تبیین کرد:

فشار ساختاری (تحریم‌ها) → افزایش ادراک تهدید مشترک در نخبگان سیاسی

دو کشور

ادراک تهدید → تلاش برای افزایش تجارت به‌عنوان ابزار کاهش آسیب‌پذیری

ظرفیت نهادی و محدودیت ساختاری داخلی → تجارت همچنان بر کالاهای

سنتی و اولیه متمرکز می‌ماند

با این حال، داده‌ها نشانه‌هایی از افزایش نسبی سهم کالاهای صنعتی و مصنوعات با

ارزش افزوده بالاتر در دهه اخیر نشان می‌دهند (Oskina, 2025:154-156)

جدول ۳). ساختار کالاهای مبادله‌شده میان ایران و روسیه (% سهم در تجارت

دوجانبه)

سال	سایر کالاها	کالاهای انرژی	کالاهای صنعتی و فناوری محور	کالاهای کشاورزی و اولیه
۲۰۱۰	۲%	۱۴%	۱۲%	۷۲%
۲۰۱۲	۲%	۱۶%	۱۴%	۶۸%
۲۰۱۴	۱%	۱۵%	۱۰%	۷۴%
۲۰۱۶	۱%	۱۷%	۱۲%	۷۰%
۲۰۱۸	۱%	۱۷%	۱۶%	۶۶%
۲۰۲۰	۱%	۱۹%	۱۸%	۶۲%
۲۰۲۲	۲%	۱۹%	۲۱%	۵۸%

برآورد سالانه بر اساس داده‌های اولیه منبع: ترکیب داده‌های UN Comtrade

۳-۳- تحلیل توازن تجاری در روابط اقتصادی دوجانبه ایران و روسیه

توازن یا عدم توازن در روابط اقتصادی، بازتابی از فشارهای ساختاری بین‌المللی و ظرفیت‌های داخلی دولت‌هاست (Ripsman, Lobell & Taliaferro, 2016) تحریم‌های غرب علیه ایران و روسیه فشار ساختاری ایجاد کرده‌اند، اما این فشار به‌طور مستقیم موجب ایجاد توازن اقتصادی نشده است. داده‌های تجارت خارجی نشان می‌دهد که ایران به‌طور مداوم کمتر از روسیه کالا صادر کرده و تراز تجاری غالباً به نفع روسیه بوده است (Belova & Barat Ali, 2025: 207–208) این الگوی نامتوازن نشان می‌دهد که ایران عمدتاً در جایگاه واردکننده کالاهای اساسی و مواد اولیه با ارزش افزوده پایین باقی مانده و سهم صادرات کالاهای صنعتی و فناوری محور پایین است. در سوی دیگر، روسیه نقش غالب صادرکننده کالاهای صنعتی و مواد اولیه را حفظ کرده است.

در چارچوب واقع‌گرایی نئوکلاسیک، این وضعیت را می‌توان چنین تبیین کرد:

ایجاد انگیزه همکاری تاکتیکی میان ایران و روسیه → فشار ساختاری تحریم‌ها

ایران به سمت پذیرش → ادراک تهدید مشترک و محدودیت‌های داخلی ایران

کالاهای صادراتی روسیه و واردات بیشتر سوق یافته

روسیه توانسته نقش غالب صادرکننده را → ظرفیت اقتصادی و صنعتی روسیه

حفظ و عدم توازن را پایدار نگه دارد

جدول ۴). تراز تجاری و سهم بازار ایران و روسیه در تجارت دوجانبه (میلیون دلار

و درصد)

صادرات ایران به روسیه (میلیون \$)	صادرات روسیه به ایران (میلیون \$)	مجموع تجارت دوجانبه (میلیون \$)	سهم ایران در تجارت (%)	سهم روسیه در تجارت (%)	تراز تجاری (به نفع روسیه) (میلیون \$)	سال
۳۳۰	۳۱۵۰	۳۴۸۰	۹%	۹۱%	۲۸۲۰	۲۰۱۰
۵۱۰	۲۹۸۰	۳۴۹۰	۱۵%	۸۵%	۲۴۷۰	۲۰۱۲
۲۹۰	۱۶۸۰	۱۹۷۰	۱۵%	۸۵%	۱۳۹۰	۲۰۱۴
۳۸۰	۲۱۴۰	۲۵۲۰	۱۵%	۸۵%	۱۷۶۰	۲۰۱۶
۵۴۰	۱۷۲۰	۲۲۶۰	۲۴%	۷۶%	۱۱۸۰	۲۰۱۸
۷۸۰	۱۴۵۰	۲۲۳۰	۳۵%	۶۵%	۶۷۰	۲۰۲۰
۱۱۵۰	۲۳۰۰	۳۴۵۰	۳۳%	۶۷%	۱۱۵۰	۲۰۲۲

برآورد سالانه بر اساس داده‌های اولیه منبع: ترکیب داده‌های UN Comtrade

۴-۳- ماهیت همکاری اقتصادی دو جانبه ایران و روسیه؛ تحلیل تاکتیکی و بلند مدت

تحلیل داده‌ها و یافته‌های بخش‌های پیشین نشان می‌دهد که سطح تعامل اقتصادی ایران و روسیه در بستر تحریم‌های غرب ماهیتی تاکتیکی، واکنشی و کوتاه‌مدت داشته است. اگرچه تحریم‌ها موجب افزایش سطح تعاملات و نزدیکی سیاسی دو کشور شده‌اند، این همکاری‌ها فاقد عمق نهادی، ساختار بلندمدت و تنوع اقتصادی

واقعی بوده‌اند (Belova & Barat Ali, 2025: 209-210).

ایجاد انگیزه همگرایی تاکتیکی میان ایران و روسیه → فشار ساختاری تحریم‌ها

برای کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی و سیاسی

همکاری‌ها در راستای رفع → ادراک تهدید مشترک و محدودیت‌های داخلی

نیازهای فوری و اهداف امنیتی کوتاه‌مدت شکل گرفته‌اند

فقدان نهادهای مؤثر برای استمرار همکاری‌ها و ایجاد → ظرفیت نهادی محدود

الگوی اقتصادی پایدار

جدول ۵). ماهیت همکاری اقتصادی ایران و روسیه در بستر تحریم‌های

غرب (۲۰۲۲-۲۰۱۰)

سال	ماهیت همکاری اقتصادی	تراز تجاری (به نفع روسیه) (میلیون \$)	ترکیب کالاهای مبادله‌شده	حجم تجارت دوجانبه (میلیون \$)
۲۰۱۰	تاکتیکی و کوتاه‌مدت	۲۸۲۰	کشاورزی و اولیه ۷۲٪، صنعتی ۱۲٪، انرژی ۱۴٪	۳۴۸۰
۲۰۱۲	تاکتیکی و کوتاه‌مدت	۲۴۷۰	کشاورزی و اولیه ۶۸٪، صنعتی ۱۴٪، انرژی ۱۶٪	۳۴۹۰
۲۰۱۴	واکنشی، محدود	۱۳۹۰	کشاورزی و اولیه ۷۴٪، صنعتی ۱۰٪، انرژی ۱۵٪	۱۹۷۰
۲۰۱۶	واکنشی، تاکتیکی	۱۷۶۰	کشاورزی و اولیه ۷۰٪، صنعتی ۱۲٪، انرژی ۱۷٪	۲۵۲۰
۲۰۱۸	تاکتیکی و کوتاه‌مدت	۱۱۸۰	کشاورزی و اولیه ۶۶٪، صنعتی ۱۶٪، انرژی ۱۷٪	۲۲۶۰

سال	ماهیت همکاری اقتصادی	تراز تجاری (به نفع روسیه) (میلیون \$)	ترکیب کالاهای مبادله‌شده	حجم تجارت دوجانبه (میلیون \$)
۲۰۲۰	تاکتیکی، محدود به نیاز فوری	۶۷۰	کشاورزی و اولیه ۶۲٪، صنعتی ۱۸٪، انرژی ۱۹٪	۲۲۳۰
۲۰۲۲	تاکتیکی، افزایشی در پاسخ به فشار تحریم	۱۱۵۰	کشاورزی و اولیه ۵۸٪، صنعتی ۲۱٪، انرژی ۱۹٪	۳۴۵۰

برآورد سالانه بر اساس داده‌های اولیه منبع: ترکیب داده‌های UN Comtrade

۵-۳- تحلیل روند صادرات ایران به روسیه در چارچوب تحریم‌های غرب؛ مقایسه دوره‌های ۲۰۲۲-۲۰۱۰

بررسی داده‌های رسمی جهانی و آمار تجارت دوجانبه نشان می‌دهد که روند تجارت ایران و روسیه در دهه‌های اخیر نوسانی بوده و تحریم‌های بین‌المللی نقش قابل توجهی در تغییر حجم و ترکیب کالاهای صادراتی داشته‌اند. بر اساس آمارهای UN COMTRADE و Trading Economics¹، ارزش صادرات ایران به روسیه در سال ۲۰۲۲ حدود ۶۹۱.۹ میلیون دلار بوده است، که نسبت به دوره‌های قبل از آن نشان‌دهنده رشد نامنظم بوده است، اما این رقم هنوز نسبت به ظرفیت بالقوه تجارت دو کشور پایین است (Trading Economics).

در مجموع، تحلیل داده‌های رسمی تجارت بین‌المللی نشان می‌دهد که تجارت ایران و روسیه طی دوره‌های مختلف تحت تأثیر تحریم‌ها و تغییرات سیاست‌های جهانی

1 Trading Economics: یک سایت جهانی است که داده‌های اقتصادی و مالی کشورها را جمع‌آوری و به کاربران ارائه می‌کند. این سایت برای تحلیل روندهای اقتصادی، پیش‌بینی تغییرات و تصمیم‌گیری‌های مالی کاربرد دارد.

بوده است. ساختار کالاها به سمت تنوع بیشتر گرایش داشته، اما هنوز با تعادل مطلوب فاصله دارد. سهم ایران در بازار وارداتی روسیه نسبتاً کوچک است و این نابرابری ساختاری ادامه دارد.

۴- تحلیل فرصت ها و چالش های روابط اقتصادی دوجانبه ایران و روسیه تحت تحریم های غرب

حجم زیادی از صادرات ایران به روسیه را مواد شیمیایی، مواد غذایی و محصولات کشاورزی تشکیل می دهد. هرچند که این فهرست به همین ها ختم نمی شود. گمرک ایران، آمار صادرات ایران به روسیه در سال ۱۴۰۱ را معادل ۷۵۱.۵ میلیون دلار اعلام کرده است. در ادامه، به برخی نمودارها و اشکال جهت بررسی هرچه بیشتر میزان واردات از کشور روسیه به سایر ملل و نیز از کشور روسیه به ایران خواهیم پرداخت:

جدول ۶) بیشترین اقلام صادراتی از کشور روسیه به سایر کشورها

واردات از روسیه به ایران	واردات از روسیه به جهان
اجزا و قطعات نیروگاه های اتمی، روغن خام آفتاب گردان، ذرت دامی، جو دامی، دستگاه ناوتکس و متعلقات، تخته نرد روسی، لاشه گوشت، گوشت گوسفندی غیرمنجمد، کاغذ روزنامه، دانه روغنی کلزا، واگن های باری سبک و سنگین راه آهن یا تراموای روباز با دیواره های جلداندنی به ارتفاع بیش از ۶۰ سانتی متر، روغن خام سویا، واگن های باری سبک و سنگین	نفت خام، نفت و روغن های حاصل غیرخام، زغال سنگ، گندم، محصولات نیمه تمام از آهن یا فولاد غیرمزوج، گازهای نفتی و سایر هیدروکربورهای گازی، آلومینیوم به صورت کارنشده، الماس، چوب ااره شده، مس تصفیه شده، آلیاژهای مس به صورت کارنشده، پلاتین خام یا نیمه ساخته یا پودر، محصولات تخت نورد شده از آهن، کودهای معدنی یا شیمیایی دارای یک یا دو عنصر حاصلخیز، فسفر و پتاسیم، مخلوط

غیرخودرو، حبوبات (عدس، لوبیا، ماش، بلغور)، واگن مخزن‌دار، قرص سوپکسول، کلرید پتاسیم مخصوص چاه نفت، دی اکسید تیتانیوم و لولهٔ وزنهٔ حفاری.	هیدروکربورهای آروماتیک، کودهای معدنی یا شیمیایی، ماهی یخزده، چدن خام و چدن اشیپگل، بلوک یا سایر اشکال ابتدایی، توربوجت و کودهای معدنی یا شیمیایی پتاسیه.
---	--

۱-۴- سهم نیم‌درصدی ایران از بازار روسیه؛ براساس گزارش اتاق بازرگانی و گمرک ایران

ارزش کل تجارت ایران و روسیه در سال ۱۴۰۱ به بالاترین حد خود طی پنج سال منتهی به این سال رسیده‌است؛ افزایش حدود چهار درصدی در مقایسه با سال ۱۴۰۰. رقم کل تجارت این دو کشور در سال مذکور حدود ۲.۳ میلیارد دلار بوده که حدود ۶۸٪ از آن معادل ۱.۶ میلیارد دلار متعلق به ارزش واردات ایران از روسیه و مابقی معادل ۷۵۱ میلیون دلار به صادرات ایران به این کشور اختصاص داشته‌است.

جدول ۷) ارزش کل تجارت ایران و روسیه در سال ۱۴۰۱

ردیف	نوع مبادله	حجم تجارت بر مبنای دلار
۱	کل تجارت ایران و روسیه	۲.۳ میلیارد
۲	واردات ایران از روسیه	۱.۶ میلیارد
۳	صادرات ایران به روسیه	۷۵۱ میلیون

جدول ۸) میزان رشد صادرات ایران، چین و ترکیه به روسیه از ۲۰۲۱-۲۰۲۳

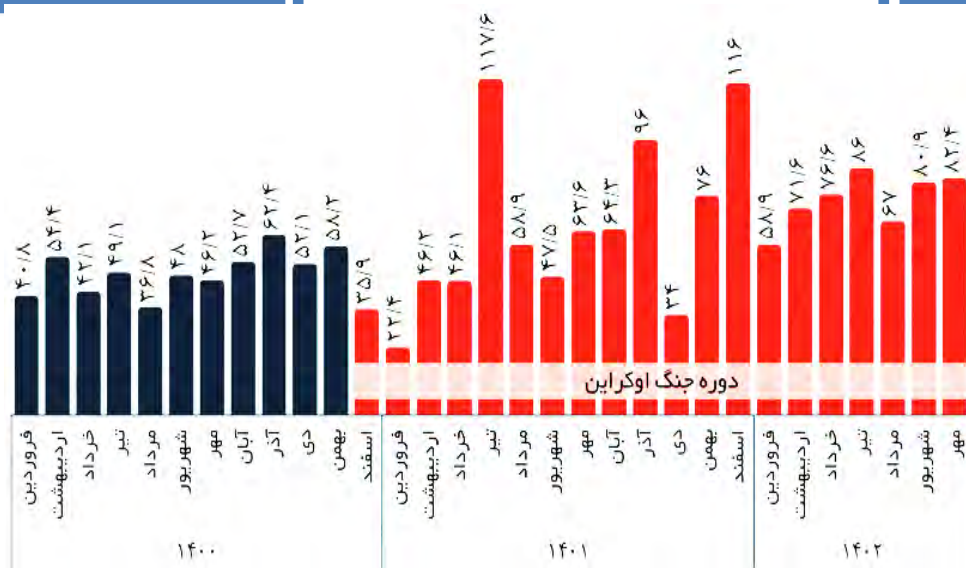
بازه زمانی	میزان رشد	میزان صادرات به روسیه	کشور	ردیف
۲۰۲۱-۲۰۲۳	۲۳٪	از ۴۰۲ به ۵۲۲۳ میلیون دلار	ایران	۱
۲۰۲۱-۲۰۲۳	۷۶٪	از ۴۱ میلیارد به ۷۲ میلیارد دلار	چین	۲
۲۰۲۱-۲۰۲۳	۲۲۰٪	از سه میلیارد به ۶.۶ میلیارد دلار	ترکیه	۳

کشور روسیه با تولید ناخالص داخلی ۲.۲ هزار میلیارد دلار در سال ۲۰۲۲، هشتمین اقتصاد بزرگ جهان بر مبنای تولید ناخالص داخلی بوده است. تولید ناخالص داخلی سرانه این کشور در سال ۲۰۱۵ حدود ۵ هزار دلار (بر مبنای قدرت برابری خرید) بوده که این کشور را در رتبه ششم دنیا قرار می‌دهد. بر اساس آمار و اطلاعات سازمان تجارت بین‌المللی^۱، چین بزرگ‌ترین شریک تجاری روسیه در صادرات است. (Voskressenski, 2012: 10) به طوری که حدود ۱۴٪ از ارزش صادرات روسیه

^۱ سازمان تجارت جهانی (World Trade Organization) یک سازمان بین‌المللی و به‌عنوان مهم‌ترین سازمان در رابطه با تنظیم قوانین مربوط به تجارت جهانی مطرح است که به تنظیم قوانین مربوط به تجارت در عرصه جهانی و هم‌چنین، حل و فصل اختلافات مربوط به تجارت بین‌الملل رسیدگی می‌کند. سازمان جهانی تجارت که از ابتدای سال ۱۹۹۵ برای مدیریت مناسبات تجارت چندجانبه بین‌المللی جایگزین گات شد و اکنون به یک سازمان بزرگ جهانی تبدیل شده است. هم‌اکنون ۱۵۳ کشور عضو این سازمان هستند و جمهوری اسلامی ایران عضو این سازمان نیست، که مجموعاً بیش از ۹۵٪ کل تجارت جهانی (صادرات و واردات) را در اختیار دارند. مقر این سازمان تجارت در ژنو قرار دارد.

در سال ۲۰۲۱ به این کشور اختصاص دارد. هلند با سهم حدود ۸۶٪ از ارزش صادرات کالایی در رده نخست قرار دارد و ایران و آلمان نیز با سهمی حدود ۶٪ رتبه‌های دوم و سوم بزرگ‌ترین مقاصد صادراتی روسیه را تشکیل می‌دهند (گزارش معاونت بررسی‌های اقتصادی اتاق بازرگانی، ۱۴۰۲، ص ۴). شایان ذکر است طی سال مزبور، ایران در جایگاه ۳۴ مقصد کالاهای روسیه قرار گرفته‌است. براساس این گزارش، در سال ۲۰۲۱ بیشترین واردات روسیه از کشور چین و حدود ۲۰۷ میلیارد دلار است. این میزان، ۲۴٫۸٪ از کل ارزش واردات روسیه از جهان را شامل می‌شود.

بررسی واردات روسیه طی سه سال گذشته از ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۲ نشان می‌دهد که عمده نیاز وارداتی این کشور طی بازه مورد بررسی مربوط به فصول ۸۴ راکتورهای هسته‌ای دیگرهای بخار آب گرم، ماشین‌آلات و وسایل مکانیکی، اجزا و قطعات آن‌ها، دستگاه‌های برقی و اجزا و قطعات آن‌ها، دستگاه‌های ضبط و پخش صوت و تصویر تلویزیونی و وسایل نقلیه زمینی غیر از خط راه‌آهن یا تراموا و... بوده که حدود ۳۹٪ از کل نیاز وارداتی این کشور را در بازه مذکور تشکیل می‌دهد. گفتنی است که سهم ایران در برآورده کردن نیاز وارداتی روسیه در فصول ۸۴، ۸۵ و ۸۷ بسیار ناچیز بوده‌است و ایران تنها توانسته در میان ۱۰ فصل عمده وارداتی روسیه، در فصل هشت، میوه‌های خوراکی، پوست مرکبات یا پوست خربزه و حدود ۵٪ از سهم بازار این کشور را از آن خود کند.

نمودار ۱) صادرات ماهانه ایران به روسیه در سال‌های ۱۴۰۰-۱۴۰۲

۴-۲- تحلیل تأثیر تحریم و عوامل بین‌المللی بر تجارت دوجانبه ایران و روسیه

تحریم‌های غرب موجب افزایش هزینه‌های سرمایه‌گذاری و ریسک‌های حقوقی برای شرکت‌های خارجی در ایران شده است، به‌طوری که بسیاری از شرکت‌های بزرگ به‌ویژه در بخش انرژی و نفت (اعم از شرکت‌های چندملیتی) حضور، سرمایه‌گذاری یا پروژه‌های مشترک خود را کاهش داده یا متوقف کرده‌اند. این هزینه‌های بالای سرمایه، محدودیت در دسترسی به نظام بانکی بین‌المللی و پیچیدگی‌های رعایت تحریم‌ها باعث شده تا کانال‌های رسمی تعامل اقتصادی ایران و شرکای خارجی از جمله روسیه محدود و کمتر قابل اعتماد شوند و در نتیجه همکاری‌های اقتصادی بیشتر حالت تاکتیکی و کوتاه‌مدت به خود گرفته‌اند. چنین پدیده‌ای نشان‌دهنده این است که تحریم‌ها نقش مهمی در تضعیف مشارکت و خروج شرکت‌های خارجی از ایران داشته‌اند و این امر بر سطح و کیفیت تعاملات اقتصادی دو کشور تأثیر مستقیم گذاشته است (Huynh, Hoang,

یکی از این موضوعات سیاسی و بین‌المللی که در روابط این دو کشور بی‌تأثیر نبوده‌است، سیاست روسیه در پرونده هسته‌ای ایران است. ازطرفی، تحریم‌های بین‌المللی مسکو را ملزم به رعایت برخی الزامات قطع‌نامه‌های سازمان ملل درخصوص کالاهای صادراتی خود به ایران نمود. در سال ۲۰۱۰ باوجود این که روسیه قرارداد تجاری و نظامی و تعهدات تحویل اقلام مربوط به آن را به ایران داشت؛ اما با صدور قطع‌نامه‌های ۱۱۹۲۹ و ۲۱۷۳۷ شورای امنیت، این مهم را متوقف کرد و براساس تمایل دولت آمریکا مبنی بر بازشروع روابط روسیه و ایالات متحده آمریکا، مسکو تمایل خود را برای موضوع هسته‌ای ایران نسبت به واشنگتن بیش از گذشته نشان داد و حتی فعالیت‌های مشترک با بانک‌های ایرانی در روسیه ممنوع و از افتتاح هرگونه شعبه بانکی و (یا) بیمه‌ای در این کشور ازطرف ایران جلوگیری به عمل آمد. (Katz, 2021; Connolly, 2018; United States Institute of Peace, 2023)

ازطرفی دیگر، روسیه درقبال این همکاری با آمریکا، امتیاز تعلیق گسترش ناتو به شرق (به‌ویژه اوکراین و گرجستان)، تعلیق برنامه استقرار منطقه سوم سپر دفاعی ضد موشکی آمریکا در اروپای شرقی، موافقت با انعقاد پیمان استارت، موافقت آمریکا

^۱ قطع‌نامه ۱۹۲۹ شورای امنیت سازمان ملل متحد قطع‌نامه‌ای مربوط به حقوق بشر است که در ۹ ژوئن ۲۰۱۰ به تصویب این شورا رسید و تحریم‌های اقتصادی شدیدی را علیه ایران وضع کرد. این قطع‌نامه با ۱۲ رأی موافق، ۱ خودداری از شرکت در رأی‌گیری (لبنان) و ۲ رأی مخالف (برزیل و ترکیه) در جلسه‌ای به ریاست مکزیک تصویب شد.

^۲ قطع‌نامه ۱۷۳۷ از قطع‌نامه‌های شورای امنیت است که با رأی هر ۱۵ عضو شورای امنیت سازمان ملل در ۲۳ دسامبر ۲۰۰۶ (۲ دی ۱۳۸۵) به تصویب رسید. در این قطع‌نامه برای وادار کردن جمهوری اسلامی ایران به توقف برنامه غنی‌سازی اورانیوم، تحریم‌هایی ضد ایران وضع شد. پیش‌نویس این قطع‌نامه توسط فرانسه، آلمان و انگلیس به علت آن تهیه شد که ایران برنامه غنی‌سازی اورانیوم خود را بر طبق قطع‌نامه ۱۶۹۶ متوقف نکرد.

با پیوستن روسیه به سازمان تجارت جهانی، از سرگیری فعالیت شورای روسیه- ناتو و طرح موضوع استقرار سپر دفاع ضد موشکی مشترک بین طرفین در نشست سران روسیه و ناتو در لیسبون در نوامبر ۲۰۱۰ را دریافت کرد. این روند در سال ۲۰۱۱ با شروع تحولات سیاسی جدید در خاورمیانه وارد فاز تازه‌ای شد اما به مرور با ایجاد تحریم‌های مختلف بین اروپا و روسیه، اقداماتی از سوی طرفین برای جایگزین کردن اقلام ایرانی در بازار روسیه به جای کالاهای سایر کشورها انجام گرفت (Katz, 2021).

(74-72) تأثیر تحریم‌ها بر حجم تجارت بین ایران و روسیه را می‌توان با تطبیق دوره‌های تحریمی با حجم یا ارزش مبادله‌های اقتصادی دو کشور سنجید. از سال ۲۰۰۶ و به دنبال تصویب قطع‌نامه شورای امنیت، تحریم‌های مختلفی علیه ایران اعمال شد^۱ که فرآیند پیش‌رونده تحریمی در سال ۲۰۱۳، با آخرین تحریم‌های یک‌جانبه پایان یافت. در دهه گذشته، دور پنجم و ششم تحریم‌ها علیه ایران اعمال شد که تأثیر آن بر روابط ایران و روسیه در این شرایط قابل بررسی است.

جدول ۹) الگوی تحلیلی رابطه تأثیر رژیم تحریم‌ها پس از برجام بر سطح

همکاری‌های ایران و روسیه

رژیم تحریم

علیه روسیه	علیه ایران
توسط آمریکا، اروپا و برخی کشورها	توسط شورای امنیت
یک‌جانبه، دوجانبه و چندجانبه	همه‌جانبه

^۱ قطع‌نامه ۱۶۹۶ شورای امنیت سازمان ملل متحد که در تاریخ ۳۱ جولای ۲۰۰۶ تصویب شد، سندی بین‌المللی در مورد بررسی وضعیت پایبندی ایران به معاهده منع گسترش سلاح هسته‌ای است. این قطع‌نامه طی نشست با ۱۴ رأی موافق، یک مخالف و بدون رأی ممتنع تصویب شد.

عامل بازدارنده برای تعامل ایران با کشورهای عضو سازمان ملل از جمله روسیه
 عاملی برای تقویت تعامل با دیگر کشورها - از جمله ایران - از طریق اتخاذ سیاست‌هایی مانند «جایگزینی واردات» و «چرخش به شرق»

لغو تحریم‌های همه جانبه از اعمال تحریم‌های آمریکا و اتحادیه اروپا بر ایران
 روسیه

فراهم آمدن امکان گسترش همکاری‌های تهران-مسکو
 منبع: (اخوان کاظمی و دیگران، ۱۳۹۹: ۴۲)

دور دیگری از تحریم‌ها علیه ایران از دسامبر ۲۰۰۹ با تصویب تحریم بنزین آغاز شد و بدنه اصلی آن از می ۲۰۱۰ تا می ۲۰۱۲ اجرا شد که مبادلات اقتصادی ایران و روسیه دچار شوک شد. مبحث بعدی، تأثیر تحریم‌های مالی و دومین شوک برونزا به روابط دو کشور پس از موافقت اروپا با تحریم‌های مالی و نفتی ایران اتفاق افتاد. در ژانویه ۲۰۱۲، اتحادیه اروپا با تنفیذ تحریم نفتی علیه ایران از ژوئیه موافقت و دارایی‌های بانک مرکزی ایران را مسدود کرد. این مرحله از تحریم‌ها در تجارت بین دو کشور یک نقطه عطف نزولی مؤثر به‌شمار می‌آید که پس از آن، به‌طور پیوسته حجم تجارت بین دو کشور افت کرده است (کولایی و دیگران، ۱۴۰۰: ۷۸).

به این ترتیب، تحلیل داده‌های تجارت رسمی نشان می‌دهد که حجم تجارت دوجانبه ایران و روسیه از بیش از ۲/۳ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۲ کاهش بالایی را تجربه کرد و در سال ۲۰۱۵ به حدود ۱/۲ میلیارد دلار رسید که این افت شدید با تشدید تحریم‌های بین‌المللی و محدودیت در تراکنش‌های مالی همراه بود. اجرای برجام در ژانویه ۲۰۱۶ نقطه عطفی در روند تجارت دو کشور بود، به طوری که تجارت بین ایران و روسیه در همان سال تا حدود ۲/۲ میلیارد دلار افزایش یافت. این رشد پس از برجام نشان‌دهنده اثر مثبت موقتی رفع تحریم‌ها بر روابط اقتصادی بود، اگرچه نوسانات و محدودیت‌های ساختاری همچنان تجارت را تحت تأثیر قرار می‌دادند و در سال ۲۰۱۸ نیز حجم تجارت همچنان در سطح بیش از ۱/۷ - ۲ میلیارد دلار حفظ شد (Iran & Russia: Gyating Trade Grows, 2023)

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیر تحریم‌های غرب بر الگوی تجارت دوجانبه جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه در بازه زمانی ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۲ انجام شد. یافته‌ها نشان می‌دهد که تحریم‌های بین‌المللی، اگرچه در برخی مقاطع موجب افزایش تعاملات اقتصادی میان دو کشور شده‌اند، نتوانسته‌اند به شکل‌گیری یک الگوی پایدار، متوازن و متنوع منجر شوند. حجم تجارت دوجانبه، علی‌رغم رشد مقطعی پس از تشدید تحریم‌ها، نوسانی و وابسته به فشارهای سیاسی و تحولات بین‌المللی بوده و افزایش مقطعی مبادلات فاقد تداوم ساختاری و پیش‌بینی‌پذیری بلندمدت بوده است.

تحلیل ترکیب کالاها نشان می‌دهد که تجارت دوجانبه همچنان بر کالاهای اولیه و حوزه‌های محدود متمرکز است و سهم کالاهای صنعتی و فناوری محور نسبی بوده، اما تغییرات ساختاری پایدار رخ نداده است. هم‌چنین، تراز تجاری به نفع روسیه باقی مانده و ایران همچنان نقش غالب واردکننده کالاهای با ارزش افزوده پایین را

حفظ کرده است. این عدم‌توازن ساختاری، با چارچوب نظری نواقع‌گرایی نئوکلاسیک همخوانی دارد. چراکه ظرفیت‌های اقتصادی و صنعتی روسیه، همراه با فشار ساختاری تحریم‌ها، امکان بهره‌برداری بیشتر روسیه و محدودیت قدرت چانه‌زنی ایران را فراهم کرده است. از منظر نظری، همکاری‌های اقتصادی میان ایران و روسیه ماهیتی تاکتیکی، واکنشی و کوتاه‌مدت داشته و عمدتاً در خدمت اهداف امنیتی و سیاسی قرار گرفته است.

دیپلماسی اقتصادی دو کشور، علی‌رغم افزایش تعاملات رسمی و امضای توافق‌نامه‌ها، به دلیل محدودیت‌های نهادی، بانکی و زیرساختی، نتوانسته است به تحول کیفی و پایدار در روابط اقتصادی منجر شود. پیامدهای راهبردی این یافته‌ها چندوجهی است. اولاً؛ ایران برای بهبود جایگاه خود در روابط اقتصادی با روسیه باید تنوع‌بخشی به ساختار تجارت دوجانبه را مدنظر قرار دهد و تمرکز صرف بر کالاهای اولیه را کاهش دهد. دوماً؛ حوزه‌های صنعتی، خدمات فنی مهندسی و فناوری‌های میان‌رده می‌تواند ظرفیت همکاری بلندمدت را افزایش دهد. تقویت سازوکارهای نهادی و مالی مستقل از نظام غربی می‌تواند اثرات تحریم‌ها را کاهش داده و ثبات روابط اقتصادی را ارتقا دهد. سوماً؛ سیاست خارجی ایران باید بر مبنای ارزیابی دقیق ظرفیت‌ها و منافع واقعی دو کشور تنظیم شود و از درگیر شدن در مناقشات منطقه‌ای، مانند بحران اوکراین، که اولویت مستقیم ایران نیست، پرهیز کند.

به‌طور کلی، تحریم‌های غرب اگرچه زمینه‌ساز همگرایی تاکتیکی تهران و مسکو شده‌اند، اما نتوانسته‌اند ماهیت بنیادین روابط اقتصادی دو کشور را تغییر دهند و همکاری‌ها همچنان وابسته به فشارهای خارجی و محدودیت‌های نهادی باقی مانده است. آمارها نشان می‌دهد روابط اقتصادی ایران و روسیه تاحدی پیروی وضعیت بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران بوده‌است. به نظر می‌رسد روند آینده در تجارت بین دو کشور نیز به همین شکل تعیین شود. بنابراین، برای تحول در روابط اقتصادی

ایران و روسیه باید جایگاه بین‌المللی در روابط اقتصادی دو کشور در نظر گرفته شود. روس‌ها در شرایط فعلی هنوز چندان از تحریم‌ها احساس نگرانی نمی‌کنند و البته هم‌زمان، انجام اقداماتی را جهت حل مناقشه موجود، در دستورکار قرار داده‌اند. به‌هرحال، گسترش روابط سیاسی بدون نتایج فوری یا کوتاه‌مدت با ایران، بازی برد-برد روسیه در شرایطی فعلی به شمار می‌رود. از طرفی، روس‌ها می‌توانند مانند گذشته از نزدیکی به ایران در وهله نخست به‌عنوان ابزاری برای وادار کردن طرف مقابل برای مذاکره و در گام بعد، به‌مثابه برگه‌ای ارزشمند جهت چانه‌زنی و امتیازگیری از غرب در مسائل خود از جمله بحران اوکراین استفاده کنند.

۱. اخوان کاظمی، مسعود و همکاران (۱۳۹۸). «تأثیر تحریم‌های ایالات متحده آمریکا بر روابط اقتصادی دوجانبه ایران و روسیه». نشریه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، شماره ۳۳، ص ۷-۵۱.
۲. جهان‌بخش، محمدتقی و همکاران (۱۳۹۴). «روابط سیاسی و اقتصادی جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه در سایه تحریم‌های غربی درباره مناقشه اوکراین». نشریه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، بهار ۱۳۹۴، شماره ۲۲، ص ۱۸۰-۲۱۰.
۳. دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال؛ و دامن پاک‌جامی، مرتضی (۱۳۹۴). «جایگاه دیپلماسی اقتصادی در سیاست خارجی دولت یازدهم، فصل‌نامه سیاست خارجی. سال بیست‌ونهم، شماره اول، ص ۷-۵۲.
۴. رجبی‌نژاد، مهسا (۱۴۰۲). «گزارش مروری بر وضعیت تجاری روسیه، معاونت بررسی‌های اقتصادی اتاق بازرگانی تهران. ص ۱-۵۱.
۵. زهرانی، مصطفی (۱۳۸۷). «مبانی نظری تحریم اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران: موانع و چالش‌های نفت ایران». بررسی‌های مسائل اقتصاد انرژی، شماره دوم، ص ۴-۲۳.
۶. عجملو، بهرام (۱۳۹۷). «بررسی تأثیر دیپلماسی اقتصادی در روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران و کشورهای روسیه، چین و هند پس از انقلاب اسلامی». نشریه تحقیقات جدید در علوم انسانی، پاییز ۱۳۹۷، شماره اول، ص ۱۳۷-۱۵۴.

۷. کولایی، الهه (۱۳۹۸). *سیاست و حکومت در فدراسیون روسیه*. تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
۸. کولایی، الهه؛ و عابدی، عقیفه (۱۳۹۷). *جمهوری اسلامی ایران در ادراک‌های رهبران روسیه*. تهران: جهاد دانشگاه تهران.
۹. کرمی، جهانگیر (۱۳۸۸). *روابط جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه (عصر نوین همکاری‌ها)*. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
۱۰. کولایی، الهه و همکاران (۱۴۰۰). «تأثیر عوامل بین‌المللی بر روابط اقتصادی ایران و روسیه». *نشریه سیاست جهانی*، شماره سوم، ص ۶۳-۸۴.
۱۱. موسی‌زاده، رضا؛ و خسروی، بهنام (۱۳۹۴). «بریکس و نهادسازی بین‌المللی، فصل‌نامه سیاست خارجی. سال بیست‌ونهم شماره ۴، ص ۱۱۱-۱۴۵.
۱۲. نوری، علیرضا (۱۳۸۹). *سیاست خارجی روسیه در دوره پوتین: اصول و روندها*. تهران: دانشکده و پژوهشکده پیامبر اعظم، مرکز مطالعات راهبرد بین‌الملل.
13. Belova, I. N., & Barat Ali, Z. K. (2025). *Iran's trade and economic relations with Russia*. RUDN Journal of Economics, 33(2), 199–212.
14. Connolly, R. (2018). *Russia's response to sanctions: How Western economic statecraft is reshaping political economy in Russia*. Cambridge University Press.
15. Drezner, D. W. (2011). *Sanctions sometimes smart: Targeted sanctions in theory and practice*. International Studies Review, 13(1), 96–108. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2010.01018.x>
16. Hanson, P., & Teague, E. (2022). *Russia and the global economy after Ukraine*. Survival, 64(3), 7–28. <https://doi.org/10.1080/00396338.2022.2078047>
17. Hufbauer, G. C., Schott, J. J., & Elliott, K. A. (2007). *Economic sanctions reconsidered (3rd ed.)*. Peterson Institute for International Economics.
18. Huynh, L. D. T., Hoang, K., & Ongena, S. (2025). *The impact of foreign sanctions on firm performance*. The British Accounting Review. <https://doi.org/10.1016/j.bar.2025.101586>
19. Kaempfer, W. H., & Lowenberg, A. D. (2007). *The political economy of economic sanctions*. In T. Sandler & K. Hartley

- (Eds.), *Handbook of defense economics (Vol. 2, pp. 867–911)*. Elsevier.
20. Katz, M. N. (2021). *Russia's foreign policy toward Iran*. *Middle East Policy*, 28(1), 72–86. <https://doi.org/10.1111/mepo.12556>
 21. Lebedeva, O. V., & Bobrov, A. K. (2020). *The regional priorities of the Russian foreign policy as a component of innovative entrepreneurship*. *Academy of Entrepreneurship Journal*, 26(1–5).
 22. Oskina, V. V., Dzirun, I. A., Shumilov, A. V., & Gomon, I. V. (2025). *The main trade flows between the Russian Federation and Iran: Export and import dynamics*. *Economy and Business: Theory and Practice*, (6), 153–157.
 23. Rangel da Silva, M. (2025). *Western sanctions against Russia in the Ukraine war: Effects of Russian strategies on the development of multilateralism*. *Open Journal of Social Sciences*, 13, 400–418. <https://doi.org/10.4236/jss.2025.133026>
 24. Ripsman, N. M., Lobell, S. E., & Taliaferro, J. W. (2016). *Neoclassical realist theory of international politics*. Oxford University Press.
 25. Rose, G. (1998). *Neoclassical realism and theories of foreign policy*. *World Politics*, 51(1), 144–172.
 26. *Russian Federation*. (2016). *Foreign policy concept of the Russian Federation (Approved November 30, 2016)*.
 27. *Trading Economics*. (n.d.). *Iran–Russia trade balance*. <https://tradingeconomics.com>
 28. *UN Comtrade Database*. (n.d.). *United Nations International Trade Statistics*.
 29. *United States Institute of Peace*. (2023, May 18). *Iran & Russia: Gyrating trade grows*. <https://iranprimer.usip.org/blog/2023/may/18/iran-and-russia-gyrating-trade-grows>
 30. Voskressenski, A. (2012). *Russia–China and Russia–Iran: Economic diplomacy under pressure*. *Journal of Eurasian Studies*, 3(1), 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2011.11.003>
 31. Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. McGraw-Hill.
 32. Zakaria, F. (1998). *From wealth to power: The unusual origins of America's world role*. Princeton University Press.